

Egy katolikus lelkész élete, világa és hagyatéka

Szikszai Mária: *Letűnt világok antropológiája és a megismerhetetlen különös szépsége. Szociális kapcsolatháló és kulturális gyakorlat az írógép korszakában.* Kvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2020. 319 old.

Szikszai Mária: *Levelek egy letűnt világból. A mindennapok dokumentálása a 20. század papíralapú kultúrájában.* I–II. Kvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2021. 419 old., 552 old.

Szikszai Mária: *Életek és történetek egy letűnt világból. Egy 20. századi papi életút mikrotörténeti rekonstrukciója.* Kvár, Scientia Kiadó, 2022. 242 old.

Szikszai Mária: *Community Networks and Cultural Practices in Twentieth-Century Romania: Paper-Based Cultures in the Writings of a Catholic Priest.* Lanham–Boulder–New York–London, Lexington Books, 2023. 309 p.

Korai még Szikszai Mária életművét szintézisbe foglalni. Azt azonban leszögezhetjük, hogy a most bemutatásra kerülő négy utóbbi kötetében a szerzőt továbbra is az életművet nyitó könyv kérdésfelvetése foglalkoztatja. 2005-ös kötete ugyanis a Szent Antalról szóló narratíva születését, terjedését és hatását, a szerző szerint a „történetek történetét” követte nyomon. (*Történetek története. Képesség és narráció a magasművészet és a népi kultúra között, avagy a homo narrans esete Szent Antallal.* Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2005.) A sorrendben harmadik kötet

szándéka szerint a „művészet antropológiáját” érvényesíti (*A művészet antropológiája. Egyetemi jegyzet.* Kvár, Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, 2009.), gyakorlatilag azonban az egyik tanulmány a kolozsvári könnyező kegykép gyógyító erejét szemléltető és legitimáló történeteket tekinti át. (*Szövegek, képek, kultúrák. Két tanulmány a szakrális művészet és a vallásos élet területéről.* Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2010.)

Az utóbbi időszakban a szerző ugyanarra a forrásanyagra fókuszálva három

magyar, majd egy összegző negyedik, angol nyelvű könyvet írt. Az első kötet magát a „letűnt világot”, a második a letűnt világot megörökítő írott szövegeket, a harmadik pedig a szövegekben elmondott történéseket teszi láthatóvá.

Kié az a világ, amelyet Szikszai Mária feltár? Kind Mihály 1916-ban született, 9 gyermekes elmagyarosodott sváb család ötödik sarjaként. A család előbb tehetős, 1930-tól azonban fokozatosan elszegényedik. A szülők földművesek. 1942-ben a család a Kind nevet Tyukodira váltja. Kind Mihály 1928-tól Nagykárolyban jár középiskolába, 1937-től teológiára iratkozik, Szatmárnémetiben, Nagyváradon tanul. 1942-ben pappá szentelik. 1944-től a Pázmány Péter Egyetemen tanári oklevelet szerez és doktorátust végez. Szolgálati helyei rendre Krasznabéltelek, Munkács, Szatmárnémeti, Szinfalva. 1950–1953 között kényszermunkára viszik. Szabadulása után rendre Gyulafehérvár, Aknasugatag, Krasznabéltelek, Szatmárnémeti, Érmindszent, Tasnád a szolgálati helye. 1980-ban nyugalomba vonul, Gyöngyre vonul vissza. 1990-től tanárként állt újra szolgálatba Gyulahérváron. 1997-ben halt meg, Nagykárolyban helyezték végső nyugalomra. Testvérei között volt teológus, 3 apáca, kántor.

Tyukodi Mihály környezetében különböző iratok halmozódtak fel, levelek, feljegyzések, hivatalos iratok, fényképek. Összesen több mint 2400 dokumentum. Sok-e ez, vagy kevés egy életpálya, egy kapcsolatháló, egy társadalmi környezet vizsgatükrözésére? Természetesen, a kérdésre egyszerű válaszolni: lehetne több is, lehetne kevesebb is; de ennyi van, a kutatónak ennyivel kell beérnie, ennyi által láthat bele a letűnt világba. Tudomásul kell vennünk, hogy ez nem a teljes világ, csupán a források által nyújtott kép a világról. Aki nem írt Tyukodi Mihálynak, vagy akiről egyik irat sem szól, az a letűnt világból is törlődött. Mit tudhatunk meg azokról, akikkel sosem

találkoztunk – kérdezi Szikszai Mária. Azt, amit megörökítettek magukról, illetve azt, amit ebből megőriztek. A szakirodalom ezt nevezi a *narratív valóságnak* (G. Genette), amely azáltal létezik, hogy valaki elmondta, leírta, és a világ olyan, ahogyan elmondták, leírták, megalkották.

Az iratokat Tyukodi Mihály gyűjtötte össze. A források iránti tiszteletében nem kételkedhetünk, a szelektív megsemmisítés gyanújával sem illehetjük. Mégis számolnunk kell azzal, hogy a letűnt világ képének ő a megalkotója és a megőrzője. A kérdés a kutatóban is felmerül: milyen esetben, mennyire és mire vonatkozóan releváns egy személy iratanyaga; a világ, az élet, az egyén mennyire van benne? Ezért Szikszai Mária nem arra vállalkozik, hogy a letűnt világot rekonstruálja – egyéb források felkutatásával –, hanem azt követi nyomon, hogy a forrásai mit örökítettek meg, hogyan láttatják a világot. Illetve, mi az, ami az elmúlt világban megmarad az emlékezetben. (A recensens nyilván szívesen ösztönözne valakit kontrollkutatásra, hogy ennek a világnak még élő lakóit vagy az ő leszármazottjait bírja szóra. Mert az további kérdés lenne, hogy mi az, ami valamilyen okból nem került leírásra, de az orális vagy passzív emlékezetben tovább él, kiegészíti a megörökített emlékeket. Hiszen tudjuk, hogy mind az írás-alkotás, mind az élőszó kommunikációs és emlékezési stratégia, de mindkettő másként-másként sérülékeny, más és más a természete, más a célja, a társadalom másként-másként vélekedik róla.)

Milyen idő- és térhatárok közé illeszkedik a Tyukodi Mihály által megörökített világ? A legkorábbi irat 1937-ből, a legkésőbbi 1997-ből származik. Ez a korszak a II. világháború, a rendszerváltás, a népi hatalom, a szocializmus, a diktatúra és a következő rendszerváltozás időszaka. Ezek az események sok, különböző színhelyen zajlottak, falun és városban, gyárakban és

szántóföldeken, munkatelepeken, kultúrotthonokban, irodákban, templomokban és börtönökben, illetve tágabb régiót hatottak át. Szikszai Mária forrásai sajátságosan, de ugyanakkor indokoltan metszik ki a helyszínt. Ez az az világ, amelyben Tyukodi és levelezőtársai szeme láttára és tudomása szerint zajlott le az élet és a történelem, a 20. század. Forrásai alapján a szerző azt követi figyelemmel, hogy a levelezőtársak hogyan teremtenek közös erőfeszítéssel egy közös világot, hogyan teremtenek konszenzust ezzel a világgal kapcsolatban.

Tyukodi Mihály foglalkozásából adódóan ennek a világnak a stabil pontjai a szakrális helyek és pontok: a templomok, a parókiák, a teológia, és ezek konnexiói: a hozzátartozók, a barátok, az ismerősök élettere. Ez adja a történések követésének nézőpontját, és megítélésének elkerülhetetlen törvénykönyvét. Ami a „Tyukodi-feudummal” nem kerül kapcsolatba, az végérvényesen nem létezik. Ami és aki nincs szinkronban, affinitásban vele, az a másik partra, a Léthé folyó másik partjára kerül át.

A második kötet a legjellemzőbb forrástípus, a levelek segítségével folyamatos vagy alkalmi kapcsolatot tart fenn azokkal, akik távol vannak tőle térben, státusban, a mindennapi folyamatokban és időben. Ugyanakkor, amikor az íróasztal elé ül, elzárkózik a közvetlen szociális világtól. A levelezés által személyes, családi és szakmai kapcsolatait egyaránt kultiválja. Családtagjaival, híveivel, kollégáival, beosztottjaival, püspökével, az egyház elöljáróival. Ezt a többfunkciós írástevékenységet a szerző kulturális habitusnak nevezi. Rendre fejezetekbe gyűjti a levélírás habitusát. Ezek a következőkre térnek ki. 1. A levelezői kör szerveződése, alakulása és működése (testvérek, azok gyermekei, papok, tanítványok, hívek). 2. Az információ terjedése: beáramlása a levélbe, kiáramlása a levélből, az átvétel, a továbbadás szabályai, a

levéltitok őrzése, a válaszolás illemtana, a tegezés-magázás határképző szerepe, a levelezés ritmusa, a hangvétel váltogathatósága (írott nyelv, társalgási nyelv, emelkedett, perlekedő nyelv; a cenzúra működése és a kimondás szabadsága; olvasni a sorok között). 3. A levelezés tárgykészlete (írógép beszerzése, megléte és gondozása). 4. Az iratok gyűjtése, tárolása és rendszerezése. 5. A levél és a kommunikáció egyéb technikái (telefon, távirat).

Az írásgyakorlat mellett az elemzés kitér a letűnt világ egyéb, az írás által megörökített szegmenseire: a privát gazdálkodásra (állatok, szőlő, bor, disznóvágás), a pénzhasználat stratégiáira (felhalmozás, megsegítés); az életmód és tárgyhasználat összefüggésére (varrógép, bicikli, rádió, mosógép, harmónium, orgona); az ünnepelés, a szórakozás formáira (kirándulás, folyóiratok és könyvek követése); a hivatás gyakorlására; az átmeneti rítusok szervezésére; a diktatúra megtapasztalására; az időtapasztalatokra (végrendelet megírása 47 évesen); a testállapotokra (betegségek).

A rendelkezésére álló adatbázist a szerző évtizedek szerinti időrendbe, és ezen belül mikropopulációkba rendezi. A források mennyiségét jelzik a következő terjedelmi mutatók. Az 1920-as évekből származó iratok terjedelme (a kötetben) 2 oldal, az 1930-as évekből 5 oldal, az 1940-es évekből 59 oldal, az 1950-es évekből 18 oldal, az 1960-as évekből 185 oldal, az 1970-es évekből 119 oldal, az 1980-as évekből 400 oldal, az 1990-es évekből 140 oldal. Ezekből a kvantitatív adatokból következtethetünk az illető évtized eseményekkel való telítettségére, akárcsak az írásgyakorlat fokozódására és hullámszerűségére. Ugyanakkor egyediesíti az egyes iratokat: egyenként datálja őket, szerzőhöz és címzetthez köti, jelzi szándékukat, témájukat, tartalmukat, formájukat.

Tyukodi Mihály és társai homo scribensek. Az írást változatos formában és

funkcióban gyakorolja. Általa cselekvéseket, illokúciós aktusokat hajt végre: utasít, kér, megfedd, azaz alakítja és irányítja a szociális világot, rendreutasít, szankcionál, jutalmaz, elejét veszi bizonyos történéseknek. Társalog: szociális aktusként szervezi meg az idő mulatását; tematizál, életszemléletét és -tapasztalatát exponálja, és ugyanezt várja el a partnerétől. Feljegyez, leír: megőrizz, megment és nem enged elfelejteni (büntet). Paul Ricoeur a „*maintien de soi*” – a változó önmaga megőrzése – gesztusának nevezte ezt a gyakorlatot. (És valóban: Tyukodi Mihály mindig magával viszi élete új helyszínére, élete új korszakába a lezárult időszakok – hasznukat vesztett – iratait.) Íráskor önmagával foglalkozik (autokommunikáció): teszteli az érzéseit, a reakcióit, erősíti, vizsgálja magát.

A harmadik kötet narratológiai szempontot követve kivonatolja Tyukodi Mihály irathagyatékának narratív repertoárját. „Mindannyiunknak vannak történeteink, amelyeket írásban, szóban vagy más formában megfogalmazunk és forgalmazunk az életünk során. Ez itt Kind Mihály története, amelyet a maga által ránk hagyott iratokból ismerünk meg. Egy pap története, aki csak ember akart lenni – ahogy ő maga fogalmazott saját magáról. (...) Ez a könyv Mihály történeteit próbálja átmeníteni arról a jó néhány papírosról, amelyen ő az utókorra hagyta ezeket –” olvassuk a szerzői szándékot. És amit az előbb az írással kapcsolatban elmondtunk, most ugyanazt tehetjük a történetekkel kapcsolatban. Ezek azok a történetek, amelyekben letisztulnak a mindennapi történések, akár elmondjuk, akár elhallgatjuk őket. Átalluk 1. megtapasztaljuk, átéljük, értelmezzük, 2. megjelenítjük, jelentéssel látjuk el, töltjük fel, 3. kommunikáljuk vagy elhallgatjuk a történéseket (W. Barnett Pearce – Vernon E. Cronen tipológiája). Ezek együtt képezik azt a *természetes narratívát*, amely mindennapi

élményeinknek, tapasztalatainknak a narratív bázisa (W. Labov – J. Waletzki terminusa). Ez a narratíva a világhoz tartozás megnyugtató vagy felkavaró érzését termeli, a személyes identitás kommunikálását teszi lehetővé, s amely nélkül „*narratív sorvadásban*” pusztulnánk el (O. Marquard gondolata). Ilyen alapon homo narransok vagyunk, akik naponta nagy mennyiségű történetet tapasztalunk meg, fogyasztunk, állítunk elő és hozunk forgalomba.

„A kultúra kutatói mindig felkapják a fejüket arra a hírre, hogy valahol egy padláson porosodik egy pár doboznyi irat, amelyről már senki nem tudja, hogy mit tartalmaz és hogyan került oda, ám első ránézésre megállapítható, hogy letűnt világok lenyomatát hordozzák. A néprajzosok, antropológusok számára a régi, poros padlásokon talált iratok ugyanúgy a terepet jelentik, mint bármely más helyszín. A padlásokról előkerülő tárgyak és iratok mindig egy olyan világról beszélnek, amely legfeljebb az emlékekben él még. A jelen munka egy ilyen irategyüttes bemutatására vállalkozik” – írja a szerző. A társadalomtudományok kétszáz éve folyamatosan azt írják meg, hogyan élnek, dolgoznak, szenvednek az emberek. Szikszai Mária ugyanezt teszi. Könyvét szakszerűnek és újszerűnek tartom. Az utóbbi fél évszázad három izgalmas területét kapcsolja össze: az írás, az (autobiografikus) történetmondás és az emlékezés kutatását, értelmezését.

A 20. század metanarratívákat hozott, a világháborúk, a világjárás tapasztalatát, a nacionalizmusok születését, a nagy utópia, a kommunizmus életre keltését. Ezekkel egy időben, ezekkel összekapcsolódva Európában meghirdették az alfabetizáció forradalmát, hogy elérhetővé tegyék a hagyomány nélküli eszméket, normákat és tudásokat. Tyukodi Mihály irathagyatéka ebben a keretnarratívában szerveződő, a keretnek kiszolgáltató, ugyanakkor vele feszültségben álló mikrouniverzumot, annak működését,

technikáit, stratégiáit, mindennapjait teszi láthatóvá.

A rendszerváltozások jelentősen újraszervezik az emlékezési rezsimeket, a tartalmakat és a rutinokat. 1989 után a tiltás alól felszabadult a társadalmi emlékezet, ritualizálódott az emlékezési gyakorlat. A paraszti kultúra emléke retorikai alakzat formájában kelt életre. Szikaszai Mária azt mutatja be, hogyan válik Tyukodi Mihály mindennapi foglalatosságává a történések megörökítése, az elmúlt idő dokumentumainak rendszerezése és őrzése. És meggyőzően szemlélteti, hogy a letűnt világok dokumentumai – tárgyak, iratok, képek és emlékek formájában – mindannyiunk környezetében ott vannak. Csupán

le kell hozni őket a padlásról, fel kell nyitni a dobozt, időt szánni a megismerésére.

Szikaszai Mária jelentős kutatói döntéseket hozott meg könyvei megírásakor (a forrás értékének, természetének felismerése, a források bemutatása, csoportosítása, az értelmezés szempontjai, a szakirodalom felhasználása és hivatkozása, a szaknyelv használata, a következtetések levonása, a kollektív életvilág és a privát, személyes sors viszonyának egymásra vonatkoztatása). Aki olvasni kezdi ezeket a könyveket, azonnal felfedezi Szikaszai Mária írásmódjának újszerűségét, sajátosságát.

KESZEG VILMOS